

Рева Валентин Павлович,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри музичного виховання і хореографії установи освіти «Могильовський державний університет імені А. А. Кулешова», Республіка Білорусь

МУЗИКА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ОСОБИСТОСТІ

Соціальні функції виховання музичним мистецтвом полягають у формуванні духовності особистості, досвіду інтонаційно-образного пізнання дійсності, невербальної комунікації. Розкриття художніх смислів вимагає кваліфікованої педагогічної допомоги на всіх етапах освіти. Науково обґрунтоване керівництво процесом музичного сприйняття забезпечує можливість підтримання балансу між раціональною та емоційною сферами людини, розвитку чуттєвості як умови якісної соціальної адаптації в житті.

Ключові слова: особистість, музична комунікація, музичне переживання, художній образ, сприйняття музики.

У науковій літературі феномен особистості розглядається як вищий рівень розвитку людини, осередок ціннісних якостей, придбаних у результаті взаємодії з соціумом, мистецтвом, іншими людьми, цілеспрямованої внутрішньої роботи над собою. Яскравим підтвердженням останнього служать автодидакти – люди, що домоглися видатних результатів в освоєнні наук і мистецтв самостійно, шляхом самоосвіти й самовиховання.

Активно взаємодіючи з дійсністю, особистість являє собою складне суб'єктне утворення, гармонію духовних і практичних потреб самореалізації у творчості, пізнанні, діяльності. Усе, що людина пізнає, освоюючи культуру, закріплюється в її життєвому досвіді, проходить крізь фільтри суб'єктивного переосмислення. Функція педагогіки полягає в тому, щоб допомогти встановити діалог із навколишнім світом, наукою, мистецтвом, відбутися як творчій особистості. Її суб'єктні характеристики обумовлені соціально, відрізняються стійкістю, відображають морально-естетичне мірило ставлення до життя.

У науковій літературі, у психології виокремлюють «інтраіндивідні», «інтеріндивідні» і «метаіндивідні» підструктури системної організації особистості. Перші охоплюють ділянку психіки: темперамент, волю, почуття, емоції і мотиви людини; другі – схильність до встановлення міжособистісних комунікацій; треті – здатність впливати на свідомість інших людей. Ці духовні потенціали особистості можуть розкриватися в процесах освоєння і матеріальних, і духовних цінностей, у тому числі – сприйняття мистецтва. Художні образи створюються людиною і через механізми сприйняття трансформуються в психіку реципієнтів мистецтва, впливають на їхню емоційно-образну сферу.

Концентруючи раціональні та емоційні зусилля, енергію самовираження людини, художні образи можуть наповнювати її життя додатковим досвідом, новими світоглядними смислами, змінювати баланс духовних сил, надихати, підносити, формувати ціннісні орієнтації, есте-

тичні переконання, погляди. «Цінності, на відміну від знань, особистісні, а не безособові, вони сприймаються не тільки розумом і пам'яттю, а неодмінно переживанням, тобто тими силами людської психіки, які належать індивіду й дозволяють йому, вбираючи певний зміст культури, ставати особистістю», – пише М. С. Каган [1, с. 223]. Автор пояснює це ідентичністю процесів творення художніх цінностей, з одного боку, і онтогенезом особистості, якому притаманні непередбачуваність дій, свобода вибору траєкторії самовизначення, з іншого. «Про духовний зміст спочатку нічого невідомо навіть самому батькові (або «батькам») у колективних формах творчості), окрім досить невизначеного задуму, який має поліфуркаційну природу, тобто допускає безліч шляхів його розробки, втілення, розвитку» [1, с. 225]. Образи мистецтва моделюють людину як специфічний об'єкт, поєднують із художнім світом, що розвивається за своїми законами. Мистецтво створює ідеальні проекти особистостей, у взаємозв'язку один з одним, світом у цілому.

Як супернадскладну систему визначає М. С. Каган взаємодію людини з художніми образами мистецтва, які відтворюють динамічну структуру особистості, роблять «безмежним різноманіття їх конкретних модифікацій, а значить, і процесів породження, становлення, формування, розвитку», самоорганізації кожної особистості й кожного художнього образу [1, с. 219].

Причетність до художніх цінностей, які втілюють загальнолюдський досвід, допомагає виробити індивідуальну життєву позицію, усвідомити особистісну значимість мистецтва, встановити через нього моральний взаємозв'язок із соціумом. Багато що залежить від того, наскільки можливе сприйняття мистецтва на такому рівні, який дозволяє включення у власний духовний простір життєвого досвіду іншої людини. Рівень музичного розвитку впливає не тільки безпосередньо на процеси спілкування людини з мистецтвом, його духовний світ, а й на культуру суспільства в цілому, розширює панораму усві-

домлення неосяжних візуально, але надзвичайно важливих для розуміння смислів життя взаємозв'язків і закономірностей навколишньої дійсності.

Цілком очевидно, що спілкування з музикою не може обмежуватися шкільним періодом навчання, має бути максимально пролонгованим. Така стратегія музичної освіти, маніфестована в Європі як мистецтво і освіта впродовж життя, – не завжди поділяється вітчизняною педагогікою. Свідченням того є скорочення уроків музики в загальноосвітній школі, нескінченна низка змін навчальних програм, стандартів освіти, розпливчастість цілей і завдань виховання мистецтвом.

Розкриття духовних потенціалів музичного мистецтва, впливу його на людину, використання в педагогічній реальності є **метою статті**.

Результати дослідження та їх обговорення. Зміст музики не проникає в свідомість самохіть, звичайним рефлекторним шляхом. Її сприйняття вимагає певних зусиль, витрат духовної енергії, активності мислення, творчої уяви, фантазії. Подібними якостями володіє лише яскрава індивідуальність з розвинутою інтелектуальною, морально-вольовою та соціально-культурною сферами, що відчуває потребу в пізнанні ідеалізованого емоційного досвіду життя, який таїться в змісті творів мистецтва. Розпредмечування художніх смислів є глибоко інтимним, психологічно насиченим, творчим процесом. У їх відкритті полягає одна з центральних атрибутивних функцій сприйняття мистецтва – подвоєння життєвого досвіду людини досвідом уявного життя.

Кожний справжній художній твір має високий морально-естетичний потенціал, безпосередньо пов'язаний із матеріалом мистецтва як з особливою культурною цінністю. Людина, що відчула радість художнього пізнання, відкриття нехай навіть незначного евристичного польоту думки, розширює свій духовний потенціал, стає іншою за психічним складом особистістю, змінюється соціально. «Велике мистецтво є плід фантазії, вигадка, дослідження того, чого не було. Але дає воно абсолютно надійне знання про те, що є, що повинно бути, що може бути» [2, с. 98]. Це дає підстави розглядати зміст музики як унікальний проект емоційного прочитання життя, результат дослідження досвіду світовідчуття інших людей, людства в цілому.

Музичне сприйняття, що є одним із найдемократичніших способів спілкування з мистецтвом, відкриває можливість для повної і всебічної актуалізації внутрішнього світу, пізнання людиною самої себе. Як складний психічний процес, воно обумовлене засадничими факторами, в основі яких лежать духовні потреби в пізнанні, естетичній насолоді, виробленні ціннісних орієнтацій, спілкуванні, розвитку творчого потенціалу тощо. На основі мотивації, що включає в себе комплекс чуттєвих і раціональних чинників, слухач актуалізує художній вибір, здійснює дії до

оволодіння ними. Під впливом мистецтва змінюється спрямованість поглядів, естетична свідомість (почуття, оцінки, потреби, смаки, ідеали), кристалізується життєва позиція, формуються ціннісні орієнтації. У результаті об'єктивних зрушень у психічних процесах, пов'язаних із переживанням художніх образів, виникає можливість ідентифікації їх з естетичним ідеалом, розширення горизонтів світобачення, потреба в роздумах про життя, знаходження в мистецтві особистісних смислів. Досвід, який не пройшов через переживання, не закріплюється у свідомості, не переплавляється в стійку життєву позицію.

Істотним чинником механізмів переживання є те, що одночасно з переосмисленням художніх образів відбувається активне співпереживання їм. У результаті життєві емоції виявляються опосередкованими художніми емоціями, що заміщують останні. На цьому засновані ефекти катарсису через сприйняття мистецтва, актуалізації духовних потенціалів, корегування поведінки, вчинків, мотивів прийняття рішень. Художні емоції завжди мають позитивний характер, задіюють естетичний досвід і свідомість людини. Універсальність цього досвіду полягає в тому, що його неможливо засвоїти як знання, кодекс правил і приписів, умінь і навичок, але можливо переосмислити як частину власного життя. Розширюючи досвід людини, мистецтво ненав'язливо формує естетичний критерій оцінної діяльності, який може бути застосований у найрізноманітніших сферах соціальної практики. «...Коли ми сприймаємо будь-який твір мистецтва, нам здається, що ми виконуємо виключно індивідуальну реакцію, пов'язану тільки з нашою особистістю, – писав Л. Віготський. – Нам здається, що до соціальної психології цей акт не має жодного відношення. Якщо музикант не диктує безпосередньо тих вчинків, які повинні за нею слідувати, то все ж від її основної дії, від того напрямку, який вона дає психічному катарсису, залежить і те, які сили вона додасть життю, що вона вивільнить і що відтіснить углиб» [3, с. 285, 286].

Мистецтво непрямо, а в багатьох випадках і безпосередньо включене в систему життєво важливих сфер діяльності (пізнавальної, оцінної, комунікативної). На відміну від наукового пізнання, що вивчає дійсність безвідносно до особистості, художнє пізнання схоплює її в тісному зв'язку з людиною, розкриває характер цих відносин, дає їм естетичну оцінку. Соціокультурна роль естетичного переживання полягає у створенні таких станів духовного підйому, які в реальній дійсності відчуті не завжди вдається. В естетичному переживанні превалує чуттєвий критерій, відображене особистісне бачення ситуації. Синтез розвинутої естетичної свідомості й науково-технічного знання породжує особливу якість мислення, орієнтованого на актуалізацію творчих потенціалів особистості, подолання стереотипних форм освоєння світу.

Сприйняття музики формує унікальну мову спілкування, що забезпечує зв'язки між людьми. В основі таких зв'язків лежать процеси співтворчості, синхронізації об'єктивних художніх образів автора і суб'єктивних образів реципієнтів мистецтва. Творчі процеси визначають конструктивну сутність естетичного виховання, універсальну практику міжособистісних відносин, приносять насолоду, викликають підйом душевних сил, евідемонізують життя, розширюють світоглядні горизонти. Основна соціальна функція мистецтва полягає у формуванні духовності через відтермінований вплив, організацію поведінки на майбутнє, спрямованість уперед, до того, що перебуває «поверх нашого життя», «що лежить за ним», – справедливо вказував Л. Віготський [3, с. 286]. Більшість соціально значущих функцій мистецтва: виховна, гедоністична, ідеологічна, компенсаторна, аксіологічна, пізнавальна, сугестивна, евристична, – отримують актуалізацію саме через розуміння художньої мови й системи виражальних засобів, на яких засновані комунікативні механізми художнього сприйняття. Від звичайних видів суспільної комунікації художня комунікація відрізняється тим, що не обмежується передачею інформації, впливає комплексно, об'єднує духовну й тілесну сфери людини, створює ефект спілкування, присутності, двостороннього зв'язку. Мистецтво несе в собі особливий тип художньо-естетичної інформації, яка має духовну цінність, викликає естетичні почуття. Ця інформація, як показник ціннісного ставлення до світу, фіксується в художній формі, яка упорядковує та полегшує сприйняття.

Музика володіє витонченою мовою художньої комунікації, яку прийнято називати невербальною, розкриває ті грані переживань, які неможливо передати звичайними виражальними засобами. Саме з цієї причини механізми впливу музики не можуть бути всебічно пояснені законами інформаційної теорії мистецтва. Художня цінність музики визначається не тільки тим, що вона виражає, а й тим, як вона це робить, а також наскільки резонує з духовним світом особистості, інтуїцією. Музичне мистецтво говорить мовою переживань самої людини, відтворює її реальне життя, забезпечує ефекти спілкування і взаємодії, виходу за межі суб'єктивного досвіду. Цією якістю – виводити на поверхню такі відчуття, які глибоко приховані в глибинах психіки, робити їх надбанням людей – пояснюється значимість музичного мистецтва у формуванні досвіду інтуїтивного освоєння життя.

Як «суперфункцію», «метафункцію» і «надзавдання» для «утвердження інтуїтивного судження», «доказу недоказового», розглядає мистецтво Е. Фейнберг. «Досягаючи цієї мети, мистецтво розкриває силу й плідність синтетичного інтуїтивного судження протистояти авторитету логічного і взагалі дискурсивного методу пізнання (стосовно тих істин, які не можуть бути обґрунтовані логічно), врівноважує його. Усі інші численні функції мистецтва

не визначають його поняття. Об'єктом мистецтва є істини, справедливість яких не може бути доведена логічно» [4, с. 132]. Автор разом із тим не заперечує, що мистецтво є симбіоз емоційного та інтелектуального, інтуїтивного і дискурсивного мислення водночас. Зокрема, процес музичного сприйняття полягає не в одержанні інформації про акустичні якості звука, фізичні властивості, а в тому, що міститься за їхніми межами, в результатах оцінки дійсності людиною. Переживання музики стає для особистості дослідженням, насамперед, самої себе, почуттів, думок, потреб, які не отримали ще актуалізації в житті. У цьому полягає принципова відмінність художнього сприйняття від гносеологічних форм пізнання.

Основною структурною одиницею музичного сприйняття є художній образ як унікальна форма мислення, що забезпечує розкриття й осягнення краси звуковираження людини. Специфіка образного змісту музики полягає в інтонаційно-звуковому оформленні світовідчужань. З цієї причини категоризація змісту й форми тут, на відміну від інших мистецтв, досить умовна, заснована на тому, що зміст і форма в музиці ніби злиті воєдино, являють єдине ціле, що звучить. І те, й друге наповнені глибокими художніми смислами, що дозволяє розглядати музику як найбільш духовний феномен серед інших мистецтв. У зв'язку з цим навряд чи правомірно розділяти зміст музики на музичні та окремо художні образи, морально-естетичний фон музичного змісту та інші структурні складові, як це спостерігається в практиці загальної музичної освіти. «Мудрість змістовної музичної форми – втілення мудрості душі, а вона є енергійно-сміслові осягнення суцього, вдячне й радісне прийняття в себе істини, добра і краси», – підкреслює В. Медушевський [5, с. 5]. Втілюючи переживання людей, музичні образи являють собою унікальний погляд людини на життя й орієнтовані на гармонізацію відносин із навколишнім світом. Добро й любов складають ядро, на яке проектується сприйняття музичного змісту як унікального способу освоєння дійсності, розвитку інтуїтивно-образного досвіду особистості. Володіння такою якістю вкрай необхідно людині ХХІ століття, яка постійно стикається із ситуаціями прийняття негайних рішень, раціональної аргументації своїх дій, вчинків, висновків і умовиводів у найрізноманітніших і неочікуваних сферах діяльності. Сучасній людині важче стає орієнтуватися у світі, виходячи тільки з досвіду свого особистого життя. «Настання нової ери вирішальним чином залежить від реалізації дружніх взаємодій між людьми, – пише К. Майнцер. – Це означає, що необхідно брати до уваги новий тип складності, пов'язаної з людською інтуїцією і людськими емоціями. Старі ідеали раціональності, абстраговані від цих істотних складових людського життя, повністю ігнорують світ людини» [6, с. 55–56]. Більш ефективних засо-

бів, ніж музика, що дають можливість розкрити духовний світ особистості, не існує.

Для залучення людини до світу музичної культури важливо подолати предметно-образний стереотип сприйняття. У теорії та практиці музичної освіти спостерігається недооцінка значення музики як фактора слухового, інтуїтивно-образного й тілесного пізнання дійсності, не завжди враховується той факт, що зміст музики не є прямим відображенням життя, а має виключно умовний, інтонаційно-образний характер, такий, наприклад, як і лірична поезія.

Висновки. Сутністю музичного мистецтва є інтонаційно-звукове моделювання процесів, пов'язаних із переживанням смислів людського життя. Без з'ясування інтонації як властивості живої матерії, її зв'язків із життям важко розкрити виховне значення музики в педагогіці, місце й роль у соціальній практиці особистості.

Найважливіша соціальна функція музики, яку неможливо замінити іншими засобами, полягає в інтонаційно-образному досвіді пізнання дійсності. Збагачуючись ним, людина безмежно розширює сферу духовного спілкування з іншими людьми, навколишнім соціумом, моделює форми естетичного освоєння життя, способи впровадження еталонів прекрасного в практичну діяльність, стає особистістю в соціальному, родовому та біологічному сенсі цього поняття. Формуючи художній, естетичний і етичний потенціали особистості, музичне мистецтво, діючи через механізми сприйняття, дає можливість задовольнити потреби у творчості, естетичній насолоді, переживанні, самовихованні, психологічній розрядці, рефлексії, відновленні духовних сил, відпочинку та ін.

У силу специфіки змісту музики, визначальної ролі в якому набуває переживання краси самовираження суб'єкта, вона може здійснювати прямий психофізіологічний вплив. У музичному переживанні в найбільш доступній формі узгоджується те, що одночасно властиве і суб'єкту сприйняття (емоційний досвід життя), і безпосередньо самому музичному твору (концентрація естетичних почуттів у інтонації). Це загальне, за участі фантазії та уяви, переосмислюється, як власний «Я»-образ, як співпереживання самому собі, на механізмах якого засновані процеси самопізнання, евристичних відкриттів, не проявлених раніше почуттів, життєвих прагнень, переоцінка морально-естетичних поглядів, створення оптимістичного життєвого тону, самовиховання. Музика реально відтворює силу і тривалість естетичних переживань, робить неоціненний внесок у духовний розвиток людини, більше за інші види художнього впливу спрямована на посилення тих потенціалів (почуттів, переживань, потягів, усвідомлених і неусвідомлених думок, образів і асоціацій), які неможливо актуалізувати іншими способами.

Ці смислові парадигми музичного сприйняття потребують кваліфікованої педагогічної підтримки на всіх етапах музичної освіти, вивчення спеціальних дисциплін, обов'язкових виходів у широкий просвітницький контекст, що однаковою мірою стосується підготовки і професійних музикантів, і слухачів. Правильно поставлене виховання музичним мистецтвом сприяє відновленню балансу між раціональною та емоційною сферами, поверненню в суспільство чуттєвості як умови його розвитку. Музика несе людині радість, задоволення як основні родові смисли її існування.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Каган М. С. Формирование личности как синергетический процесс / М. С. Каган // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 212–227.
2. Педагогическая антропология : учеб. пособие / авт.-сост. Б. М. Бим-Бад. – М. : Изд-во УРАО, 1998. – 576 с.
3. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – Минск : Современное слово, 1998. – 480 с.
4. Фейнберг Е. Л. Две культуры. Интуиция и логика в искусстве и науке / Е. Л. Фейнберг. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1992. – 251 с.
5. Медушевский В. В. Интонационная форма / В. В. Медушевский. – М. : Композитор, 1993. – 262 с.
6. Майнцер К. Сложность и самоорганизация. Возникновение новой науки и культуры на рубеже века / К. Майнцер // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 48–61.

REFERENCES

1. Kagan, M. S. (2003). *Formirovanie lichnosti kak sinergeticheskii process* [Formation of the personality as a synergetic process]. In *Sinergeticheskaiia paradigma. Chelovek i obshchestvo v usloviakh nestabilnosti*. Moscow: Progress-Traditsia.
2. Bim-Bad, B. M. (1998). *Pedagogicheskaiia antropologiya* [Pedagogical Anthropology]. Moscow: Izd-vo URAO.
3. Vygotskii, L. S. (1998). *Psikhologiya iskusstva* [Psychology of Art]. Minsk: Sovremennoe slovo.
4. Feinberg, E. L. (1992). *Dve kultury. Intuitsiia i logika v iskusstve i nauke* [Two cultures. Intuition and logic in the art and science]. Moscow: Nauka. Glavnaia redaktsiia vostochnoi literatury.
5. Medushevskii, V. V. (1993). *Intonatsionnaia forma* [Inflectional form]. Moscow: Kompozitor.
6. Maintser, K. (1997). *Slozhnost i samoorganizatsiia. Vozniknovenie novoi nauki i kultury na rubezhe veka* [Complication and self-organization. The origin of a new science and culture at the turn of the century]. *Voprosy Filosofii*, 3, 48–61.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2015 р.